

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIGA QO‘SHGAN HISSASI VA UNING XALQ OLDIDAGI XIZMATLARI

Umirova Dilshoda Husniddin qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tili 2-fakulteti 3-bosqich talabasi

hightimeuz@gmail.com

Alijonova Nurxon Sharifjon qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tili 2-fakulteti 1-bosqich talabasi

nurxonalijonova7@gmail.com

Ismatova Feruza Abduvahobovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tili 2-fakulteti 2-bosqich talabasi

abduvahobovnaferuza@gmail.com

ANNOTATSIYA

Har bir o‘lkani o‘z qariga olgan, sabolardan madhini qizg‘angan, dengizlardan uning diydorini so‘raydigan, ilk bodom gullariga shivirlab uning sog‘ligi uchun duo o‘qishini so‘raydigan asl insonlari bo‘ladi. Darhaqiqat, bunday kimsalar nomini xalq yuragiga o‘yib eslaydi, qirga chiqqan lolalar yurak bag‘rini chok-chok qilib eslaydi. Bu kabi inson nomini men xuddikim polapon chug‘urchuqqa o‘rmondagi eng kuchli, eng hayotbaxsh qush haqida so‘zlagandek, men ham bu muazzam kunda siz bilan ikki lolaqizg‘aldoq uyalganidan rang olgan dudog‘ orasida faqat g‘urur va iftixor bilan yangraydigan nom, ya’ni Zahiriddin Muhammad Bobur - shoh, shoir, davlat arbobi, tabiatshunos, adabiyotshunos haqida fikrlarni aytib o‘taman.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tilshunosligi, “Boburnoma”, g‘azal, ruboiy, bayt, qo‘lyozma, boburiylar, hind madaniyati.

ANNOTATION

There will be original people who take every land to their grand age, who sing the praises of the wind, who ask the seas for its home, who whisper the first almond blossoms and pray for its health. Indeed, the names of such people are engraved in the hearts of the people, and the tulips on the edge reminding the heartbeat. Just as I have mentioned of such a person as the strongest, most life-giving bird in the forest, I am just a name that resounds with pride between you and the lips that are colored by the shame of two tulips from this great day. That is, I will tell you about Zahiriddin Muhammad Babur, the Uzbek king, poet, statesman, naturalist, and literary critic, who whispered quietly into my ear during the day and the night.

Keywords: uzbek linguistics, Boburnoma, gazelle, quatrain, distich, manuscript, Baburi, Indian culture

АННОТАЦИЯ

В каждой стране есть люди, которые воплощают в себе всю страну, воспевают гимн своей Родине, просят моря его облика, молятся о его здоровье шепча первым цветам миндаля. Действительно, таких людей народ будет хранить в сердце. Об имени такого человека, звучащего гордо, я буду говорить, как скворец рассказывает птенцу о самой сильной птице в лесу. Точнее о Захириддине Мухаммаде Бабуре, узбекском царе, поэте, государственном деятеле, естествоиспытателе и литературном критике, о котором шептал день мне на ухо и тихо нашептывала ночь.

Ключевые слова: узбекское языкознание, Бабурнома, газель, рубайи, байт, рукопись, бабуриды, индийская культура.

Kerakli o'rinda shuni ta'kidlash zarurki, Hindistonning eng mashhur arboblardan biri Mahatma Gandi Zahiriddin Muhammad Bobur haqida shu so'zlarni aytadi: "Hurmatli, Hind xalqining hali hech kim egallashga ulgurmagani makon - qalbining eng to'ridan joy egalladi, u go'zal inson edi. Nega bilasizmi? Buning sababi uning 3,5 asrlik sulolani bunyod qilganidan ham emas, shoh bo'lganligi uchun oddiy bir takalluf ham emas, balki bu o'zga yurtga uning dardiga yelkadosh, qalbidagi yaralarga malham bo'la olgan, hind, musulmonni ko'nglini birday yoritib qizlarimizning nomusini o'z nomusiday asragan xalq homiysi sifatida keldi. E'tibor bering, men uni shoh sifatida emas aynan xalq homiysi sifatida kelganini ta'kidlayapman. Haqiqatdan ham bu kurrayi zamin bunday odil shoh va sho'irni ko'rolmadi, oxiri hasadning qora qo'llari uni zaharladi, garchi shunday bo'lsa-da, Zahiriddin Muhammad Bobur Kobulda emas, balki har bir hind o'g'loni qalbida". Shunisi haqiqatki, Bobur 1483-yil nafaqat hind balki o'zbeklar hayotida ham nur bo'lib porladi, onasi Qutlug' Nigorxonim u niholligida shunday ishlov berdiki, otasi Umarshayx Mirzo bu niholni adolat suvi bilan sug'ordi va halollikdan toj kiydirdi. Mehr daryosiga Zahiriddin Muhammad Bobur g'arq bo'lgani uchunmi u Hindiston tuprog'iga yetganda eri o'lgach, xotinini ham yoqib yuboradigan qandaydir qoidalarni ildiziga bolta urdi. O'sha paytlar avj olgan jizya solig'ini ham hech qanday ikkilanishlarsiz bekor qildi. ^[26] Bu ishi bilan Hindiston dehqonlarini och-nahor qolishdan, soliq balosidan qutqardi. Indra Gandi buning isboti sifatida shunday

²⁶ Shahobiddin Yassaviy Ismoilshayx o'g'li. Lingvistik jarayonlar.-Istanbul.-T.: "O'zbekiston", 1984. 34-b

fikrlarni aytadi: "Zahiriddin Muhammad Bobur - Hindistonning yuzidagi zulmat pardasini hech qanday manfaat ko'zlamasdan ochgan, cho'l-u dashtga, bog'-u rog'ga nurning baravar kelishida hatto o'z jonini ayamagan bizning qahramon shohimizdir. Buni isbotlashni joizi bo'lsa, bunga isbot sifatida "Bobur osma bog'lari" yetti mo'jizaning biri ekanligini, Zahiriddin Muhammad Bobur hind boshqaruvini uning o'z xalqiga topshirganligida ko'rishimiz mumkin. E'tibor bering, deyarli hech qanday shoh davlat boshqaruvida Bobur yo'lini tutmagan, o'zlarini daho sanab bundan natija ham kutmaganlar. Biz Bobur hayotiga sekin razm tashlaydigan bo'lsak, bunaqangi hayot tarzini yuz yilda bir marotaba uchratish mumkin. Zahiriddin qahraton qish 14-fevralda tug'ilganiga sabab Alloh unga qahri qishday qattiq bo'lgan kimsalarni bahorga aylantir degan bo'lsa kerak. Boburning komil shaxs bo'lib yetishishida ham otasi - Farg'ona viloyati hokimi Umarshax Mirzo va Mo'g'uliston xoni hamda Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Onasi oqila, fozila, tadbirli ayol bo'lgan, shu sababli 12 yoshli Zahiriddin Muhammad Boburga yo'ldosh bo'lish uchun u bilan hatto janglarda ham u bilan birga bo'ldi, bundan tashqari davlat ishlarida anchagina tajriba sohibi Hojiqozi ham unga madadkor bo'ldi. Otasi Umarshayx tabiatga oshuftaligi sabab har yoz ular Sirdaryo bo'yiga va Axsiga borishgan. Bu esa Boburning she'riyatiga ta'sir etgan bo'lsa, fiqh, ilmi arab, fors, harbiy ilmlarni o'rgangan uni ma'naviyatini mustahkamlab shohlikka tayyorlagan, uni sher "Bobur" deb laqab olishiga otasi bilan safarga chiqqanda beixtiyor sher bolalarini ko'rib qolib ular bilan bemalol, hech qanday qo'rquvlarsiz o'ynagani sabab bo'lgan ayrim manbalarda aytiladiki, Bobur shunchalik dovyurak bo'lgan, hattoki oddiy insonga tashlangan sherni ko'rib juda yosh bo'lishiga qaramay, u sherni yengani sabab shu nomni olgan.^[27] Nima bo'lganda ham Boburga 1494-yil og'ir keladi, negaki u o'z suyangan tog'i, tayanchi Umarshayx Mirzodan Aysi qo'rg'onida baxtsiz hodisa sababli 39 yoshida hayotdan ko'z yumadi. ^[28] Bobur yuqorida aytib o'tilganidek, o'zining eng ishonchli odamlari bilan davlatni boshqaradi, lekin baxtga qarshi Boburning jonday jigarlari unga qarshi chiqadi, hattoki ayrim saroy a'yonlari unga bo'ysunishdan bosh tortadi. Ularning ba'zilar Boburdan ko'ra ko'proq uning ukalarini ma'qullasa, ba'zilar mustaqillik talab qilganlar. Zamin shunchalar teskari bo'ladiki, hatto o'sha vaqtda o'z jigarpora tog'a-yu amakilari unga qarshi isyonning mash'ali bo'ladi, ayniqsa, Ahmad Tanbal va Sulton Mahmudlar, lekin ularga mehribon Allohning atagan o'z jazosi bo'ldi, men o'sha vaqtda o'lat tarqab, ularning Qorasuv ko'prigidan o'ta

²⁷ <https://saviya.uz>

²⁸ <https://www.trt.net>.

olmay qolganini nazarda tutyapman. Aynan shu sabab Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma" asarini "...tengri taoloni inoyati bilan" deb boshlaydi. Ayrim joylarda aytiladiki, Xo'ja Ahror Valiyga juda ixlos qo'ygani sabab, uning ruhi uni ko'p falokatlardan, ko'rguliklardan asragan. Bobur temuriylar sulolasi asoschisi Amir Temur poytaxt qilgan Samarqandni markaz qilish niyatida ko'p qiyinchiliklarga ham uchradi, hatto oziq-ovqat ta'minoti to'sib qo'yilib, 7 oy qamalda qolib ham ketadi, o'z jigari o'zini Shayboniyxonga baxshida etish evaziga qamaldan qutuladi. Boburning Samarqandni olishida o'z ukasi Jahongir Mirzo Andijonni egallab, Boburning 100 kunlik hukmronligidan so'ng uni yana 1500-yilda sulh uchun borishiga sabab bo'ladi. [29] Sulh natijasida Andijonni olib, Axsini beradi. U o'zining kam sonli askari bilan 1504-yilda Kobulni zabt etib, u yerda ham yuragi taskin topolmay, ya'ni o'z yurtini qumsab, o'rniga Kamron Mirzoni qo'yib Hindistonga yo'l oladi. Kobuldagi bir necha yil hukmronligi davrida Zahiriddin Muhammad Bobur Hindiston hayotini, uning ichidagi rojalar orasidagi keskin ziddiyatlarni sinchiklab o'rganadi va uzoq vaqt o'rganish va tayyorgarliklardan so'ng, 1526-yil o'sha mashhur Panipat jangida 100 ta askari bilan 12000 qo'shinga ega Ibrohim Lo'diy bilan to'qnashadi va uni yengib o'sha yili o'ziga xutba o'qitadi. [30] Zahiriddin Muhammad Bobur adolatli, shu sabab Lo'diy oilasi a'zolarini qilichdan o'tkazmadi, Ibrohim Lo'diyning qanchadan qancha rafiqualari-yu kanizaklarini nomusini toptamadi, ularni askarlariga berib ko'ngilxushlik qilinglar demadi, negaki uning dini islom, o'zi musulmon edi-da. Nega har doim ezgulikni yo'lini to'saveradi qora kuchlar bilmadim, ammo aynan Ibrohim Lo'diyning volidayi muhtaramasi Boburni oshpazga ma'lum miqdorda pul berib uni zaharlaydi. Ayrim manbalarda ta'kidlanishicha, Zahiriddin Muhammadga zahar berilishidan oldin zaharga qarshi immunitet hosil qilgani haqida aytiladi. [31] Lekin zahar baribir o'z ishini minglab tabiblar chora-tadbirlariga qaramasdan asta-sekin qiladi. Bu orada shoir Zahiriddin Muhammad Bobur o'z vatani sog'inchida o'rtanib, yonib yashadi shu sabab hammamizga tanish Andijon qovuni haqida rivoyatlar tarqaladi. Haqiqatdan ham Vatan hissi, Vatan tuyg'usi biz beshikdaligimizdanoq kurtak yozadi, u biz bilan tug'iladi, biz bilan qabrga ketadi. Zahiriddin Muhammad Bobur ham xuddi ovulda yashaydiganlar, hech qanday dunyo hashamlarisiz, oddiy xasdan iborat uyini, tog'ning eng chekka joyidagi, chekka makonda joylashgan qishloqlarda istiqomat qiladigan uylari zax, ko'rimsiz toshdan iborat bo'lgan kimsalar ham o'z uyini qo'msaganidek

²⁹ <https://kh-davron.uz>

³⁰ Shamsutdinov R. Boburiylar satanati .-T.: "Sharq", 2001. 89-b.

³¹ Shamsutdinov R. O'zbek tili.- T.: "Sharq", 2001. 79-b.

Bobur ham ertaklardagi Susambilga monand, kelsa har yog‘idan jannat isi keladigan go‘zal ona diyorini qumsab, men yurtimga tog‘day qalqon bo‘loldimmi, sel kelganda to‘g‘oni, jaziramada soyaboni bo‘loldimmi, degan fikrlar og‘ushida umrguzaronlik qildi. Shunchalar sog‘inch yomg‘irida u shu satrlarni bitdi:

Tole yo‘qki jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi
Har ishniki ayladi xatolig‘ bo‘ldi.
O‘z yerni qo‘yib Hind sori yuzlandim
Yo rab netay, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi. [³²]

Misralar haqida Erkin Vohidov o‘z fikrini bildiradi: "Zahiriddin Muhammad Bobur - ijod gulshanining bog‘boni Alisher Navoiyning asl shogirdidir". Haqiqatdan ham she‘riyat, g‘azalxonlik deganda ko‘zimiz oldiga ilk bor Alisher Navoiy kelsa, uning yonida albatta Boburni ko‘ramiz. Bobur she‘riyat osmonida eng yorug‘ o‘chmas yulduz bo‘ldi. Buni o‘z baytim orqali tasvirlasam:

Qalblarni titratar Bobur she‘rlari,
Hech boshin egmagay o‘zbek erlari
Hind osmonida yulduzday bo‘lgan
Bu asl o‘zbekning mard Boburlari.

Shuni ham aytish o‘rinliki, Zahiriddin Muhammad Bobur Kamron taxallusi bilan ham marjonday ipga terilgan o‘zining g‘azal-u ruboiylarini yozgan. Bunday shaxsga nisbatan o‘zbek qalbida yuksak hurmat - e‘tibor mujassam. Shuning natijasida 1993-yilda Bobur tavalludining 510 yilligi keng nishonlandi, bunga qo‘shimcha ravishda shuni aytish mumkinki, Andijondagi kutubxona, teatr, milliy bog‘ga ("Bobur milliy bog‘i") deb nom berildi. Andijondagi ko‘cha va mavzelarga, Xonobod tumanidagi istirohat bog‘iga, Toshkentdagi istirohat bog‘iga va ko‘chalarga qarasaq, Zahiriddin Muhammad Bobur nomiga ko‘zimiz tushadi. Bundan tashqari O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi tomonidan Bobur medali ta‘sis etildi. Bu medalga birinchi bor Ubaydulla Karimov sazovor bo‘lgan. Aynan mustaqillik yillarida Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiga e‘tibor qaralib, 1993-yilda Bobur jamg‘armasi andijonlik atoqli tabiatshunos Zokirjon Mashrabov boshchiligida tashkil etildi. Bu jamg‘arma Hindiston tuprog‘ida buyuk ajdodimiz Bobur qadami yetgan joylarni 200,000 km masofa bosib ziyorat qilib o‘rganib chiqdi. Bundan tashqari Zahiriddin Muhammad Bobur atab Bobur jamg‘armasi tomonidan 10 ta ilmiy ekspeditsiya, 10 ta ilmiy, hujjatli badiiy asar, 10 ga yaqin hujjatli, badiiy filmlar yaratildi.[³³] Bularning kabi ishlarning barchasi buyuk

³² <https://oyina.uz>

³³ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. -T.: "Sharq", 1997. 57-bet.

ajdodimiz ijodi, adolatli siyosati , matonatiga o‘zbek xalqi nomidan minnatdorchilik namunasidir. Shunisi haqiqatki, Bobur o‘zbek xalqi xazinasiga o‘zining asl durdonalarini joylagan o‘zbek va hind dilbandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shahobiddin Yassaviy Ismoilshayx o‘g‘li. Lingvistik jarayonlar.-Istanbul.-T.: “O‘zbekiston”, 1984. 34-b
2. <https://saviya.uz>
3. <https://kh-davron.uz>
4. Shamsutdinov R. Boburiylar satanati .-T.: "Sharq", 2001. 89-b.
5. <https://oyina.uz>
6. Shamsutdinov R. O‘zbek tili.- T.: "Sharq", 2001. 79-b.
7. <https://www.trt.net>.
8. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. -T.: "Sharq", 1997. 57-bet.